

व्यवहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिता

भगवती अधिकारी

लेखसार

Article History

Received: 26 May ,2025
Revised: 9 September, 2025
Accepted: 23 October, 2025

Corresponding Author:

Bhagawati Adhikari
TU
Email: sbhagawati52@gmail.com

Publisher:

Research Management Cell
Drabya Shah Multiple Campus,
Gorkha, Nepal
Email: info@dsmc.edu.np
Website: www.dsmc.edu.np

Copyright: Authors/ Publisher
This work is licensed under a
Creative Commons Attribution-Non
Commercial 4.0 International
License

प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र स्नातक तह चौथो वर्षको व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारितासँग सम्बन्धित छ । यस अध्ययनको उद्देश्य निर्दिष्ट विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिताको पहिचान गर्नु रहेको छ । यस लेखमा गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको अनुप्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनमा सर्वेक्षणात्मक विधिमा आधारित रहेर उद्देश्यमूलक नमुना छनोट प्रक्रिया अपनाइएको छ । यसमा शिक्षाशास्त्र, स्नातकोत्तर तहको प्रथम सत्रमा अध्ययनरत ४ जना र निर्दिष्ट पाठ्यांश पूरा गरेका २ जना गरी जम्मा ६ जना विद्यार्थीलाई नमुनाको रूपमा लिएर उनीहरूको प्रतिक्रियाको विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा भाषासम्पादन तथा पाण्डुलिपि सम्पादन अपेक्षाकृत प्रभावकारी हुन नसकेको पाइएको छ । शिक्षकले परम्परागत ढाँचालाई प्राथमिकता दिएर सैद्धान्तिक शिक्षण अत्यधिक गराएको पाइयो । यसमा अभ्यासात्मक कार्यमा नमुना ढाँचा तयार गर्न गाह्रो लागेर परीक्षामुखी अध्ययन गरिएको छ । अघिल्ला कक्षा वा तह र पछिल्ला कक्षा वा

तहहरूमा पनि समावेश गर्नसकेमा अधिक प्रभावकारी हुने देखिन्छ । उक्त विषयको कार्यान्वयन पक्ष पूर्ण रूपमा प्रायोगिक हुन नसकेको, व्यावहारिक रूपमा यसको प्रभाव न्यून परेकोले कार्यान्वयन अभि वैज्ञानिक र अनिवार्य रूपमा लागू गर्नुपर्ने विद्यार्थीको प्रतिक्रियाको आधारमा निष्कर्ष निकालिएको छ । पाठ्यांश कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउनका लागि आवश्यकता अनुसारका अभ्यासात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा सम्बन्धित पक्षको विशेष ध्यानाकर्षण हुन आवश्यक देखिएको छ ।

मुख्य शब्दावली : व्यावहारिक लेखन, भाषिक सम्पादन, प्रशासनिक लेखन, कानुनी लेखन ।

अध्ययनको पृष्ठभूमि

प्रस्तुत अध्ययन स्नातक तह चौथो वर्षको व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारितासँग सम्बन्धित रहेको छ। यस आलेखमा स्नातक तह वार्षिक प्रणालीमा सञ्चालित उक्त विषयको पाठ्यक्रम त्रिभुवन विश्वविद्यालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा सञ्चालित व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिताका सम्बन्धमा विद्यार्थीको धारणा के-कस्ता रहेका छन् भनी अध्ययन गरिएको छ। दैनिक उपभोग्य वस्तु खरिद गर्दा राखिने अभिलेखदेखि लिएर जग्गा, जमिन, जायजेथा, जिन्सीको क्रयविक्रयमा तयार पारिने कागजी प्रक्रियालाई नै व्यावहारिक लेखन मानिन्छ (खनिया, २०७६ पृ. २६)। प्रस्तुत पाठ्यांश शिक्षाशास्त्रमा चारवर्षे वि.एड. कार्यक्रम अन्तर्गत नेपाली विषयमा विशिष्टीकरण गर्न चाहने विद्यार्थीहरूको लागि तयार पारिएको हो। यस विषयलाई ऐच्छिक रूपमा नेपा.शि. ४४६ र अनिवार्य विषयका रूपमा नेपा. शि. ४४९ पहिलो पटक शैक्षिक सत्र २०७६ बाट लागू गरिएको हो। उक्त पाठ्यांशमा सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक (८०+२०) गरी १०० पूर्णाङ्कको विषयमा जम्मा पाठघण्टी (१५०) रहेको पाठघण्टी ६ र उत्तीर्णाङ्क $२५+१०=३५$ राखिएको छ। निर्दिष्ट विषयका पाठ्य विषयबाट विद्यार्थीले व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादनका विविध पक्षमा भाषिक सीप आर्जन गर्न सक्षम हुने अपेक्षा गरिएको छ। अध्ययनका क्रममा पाठ्यांशसँग सम्बन्धित अन्य अप्रकाशित शोधपत्र (अधिकारी, २०७७), (कुँवर, २०७७), प्रकाशित अनुसन्धान लेख (भट्ट, सन् २०२०), खनाल, सन् २०२१) मा अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइयो। स्नातक तह चौथो वर्षमा लागू गरिएको यो विषय सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै दृष्टिले उपयोगी छ। हालसम्म यस विषय र शीर्षकमा अनुसन्धान नभएको हुनाले व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिता पत्ता लगाउन समकालीन सन्दर्भमा खोज तथा विश्लेषणको विषय बनेको छ।

समस्या कथन

कुनै पनि शैक्षिक तहमा राखिएका पाठ्यांश उपयोगी र सान्दर्भिक हुनु आवश्यक छ। स्नातक तह चौथो वर्षमा १०० पूर्णाङ्कको अनिवार्य पाठ्यांशका रूपमा राखिएको निर्दिष्ट विषय सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै दृष्टिले उपयोगी छ। यस विषयका अन्य लेख रचना प्रकाशित भए पनि यही शीर्षकमा अनुसन्धान भएको पाइदैन। यसर्थ व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिता पहिचान गर्नु यस लेखको मुख्य समस्या रहेको छ।

अध्ययनको उद्देश्य

- क. व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिता पहिचान गर्नु।
- ख. शिक्षण सिकाइप्रति विद्यार्थीको अनुभव पत्ता लगाउनु।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत आलेख तयारीका क्रममा मूलतः गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको अनुप्रयोग गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ। यसका लागि स्नातकोत्तर तह प्रथम सत्रमा अध्ययनरत चारजना विद्यार्थी तथा स्नातक तह चौथो वर्षको निर्दिष्ट पाठ्यांश पुरा गरेका दुईजना विद्यार्थी गरी जम्मा तीनवटा क्याम्पसबाट छ जना विद्यार्थीलाई गहन अन्तर्वातामा सहभागी गराइएको छ। निर्दिष्ट अध्ययनमा सहभागीबाट आएका तथ्यलाई जस्ताको तस्तै समावेश

गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत आलेखमा मूलतः प्राथमिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिनुका साथै आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

व्याख्या तथा विश्लेषण

यस अध्ययनमा व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिता विश्लेषण गरिएको छ ।

व्यावहारिक प्रयोग

‘व्यावहारिक’ शब्दको अर्थ- व्यवहारमा चल्ने वा चलेको अर्थात् व्यावहार जान्ने वा व्यवहारमा सिपालु भन्ने हुन्छ (अधिकारी, गौतम र ढुङ्गेल, २०७५, पृ. ४)। ‘प्रयोग’ शब्दले- कुनै वस्तु वा विषयलाई व्यवहारमा लगाउने कार्य; उपयोग भन्ने बुझाउँछ । नीति, नियम, सिद्धान्त आदिको स्थापना गरी कार्य रूपमा ल्याउने प्रक्रिया; परीक्षण भन्ने अर्थ बुझाउँदछ । यसर्थ व्यावहारिक प्रयोग भन्नाले कुनै वस्तु वा विषयलाई व्यवहारमा लगाउने कार्य/प्रक्रिया भनेर भन्न सकिन्छ । व्यावहारिक लेखन विषयको शिक्षणपश्चात् विद्यार्थीले यसको प्रयोग व्यावहारिक जीवनमा के-कति गर्न सफल भए यसको खोजी यस अध्ययनमा गरिएको छ ।

प्रभावकारिता : ‘प्रभावकारिता’ शब्दको अर्थ आफ्नो स्वभाव वा क्रियाकलापको छाप अर्कामा तत्काल पार्न सक्ने गुण वा शक्ति; प्रभावधर्मिता (नेपाली वृहत् शब्दकोश, २०४०) हुन्छ । व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको शिक्षण स्नातक तहमा गर्नु र गराइनुका सबल र दुर्बल पक्षको खोजी गरिएको छ । यसर्थ व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको प्रयोग वास्तविक रूपमा परेको छ कि छैन ? विद्यार्थीले यसलाई सैद्धान्तिक र प्रायोगिक रूपमा कति सकारात्मक रूपमा लिन सफल भए ? साथै यस विषयको शिक्षण प्रभावकारिताको लेखाजोखा गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

अभिव्यक्ति लेखन

बोलेर वा लेखेर आफ्ना विचार वा अनुभव अरू समक्ष प्रस्तुत गर्नु अभिव्यक्ति हो (खनिया र अधिकारी, २०७६)। यसमा लिखित र मौखिक दुई माध्यम सम्मिलन रहेको हुन्छ । निर्दिष्ट समस्यामा केन्द्रित भएर गरिएको अनुसन्धानमा गहन अन्तर्वातामा सहभागीहरूले अभिव्यक्ति सीपको कक्षामा प्रयोग र प्रभावकारिताको बारेमा चासो व्यक्त गरेका छन् । यस विषयमा अध्येताले ‘अभिव्यक्ति सीपलाई शिक्षकले कक्षामा कसरी गराउनु भयो ?’ भनी सोधेको प्रश्नमा सहभागीको उत्तर थियो-

बुझाउँदै पढाउँदै, प्राज्ञिक लेखन, सिर्जनात्मक लेखन, साहित्य लेखनको एकाइ परीक्षा जस्तो गराउनु भयो । प्रयोगात्मक गर्ने पर्ने रहेछ, नि म्याम ! व्यावहारिक नगरी नहुने विद्यार्थीले एकचोटी गरेर बुझ्दैनन्, त्यस्तोलाई नोट नै लेखाइ दिनुभयो । मेम साथीजस्तै मिलनसार हुनुहुन्थ्यो, जहाँ जतिपटक सोधेपनि हुन्छ, भनिदिने उहाँले यसरी नै गर्नुपर्छ भनेर ढाँचाका रूपमा तयार गर्न लगाउनु भयो ।

विद्यार्थीलाई अभिव्यक्ति सीप सजिलो लाग्ने, अभ्यास पनि प्रशस्त गरेकोले परीक्षामा पनि सजिलो भएको बताएका छन् । यसर्थ: अभिव्यक्ति सीपको सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग प्रभावकारी भएको तथ्य प्राप्त भएको छ ।

अनुच्छेद लेखन

यस विषयको अनुसन्धानमा सहभागीले अध्येतासँग अनुच्छेदसँग सम्बन्धित कुराहरू खुलेर बताएका छन् । “वाक्यभन्दा माथिल्लो विचार वा प्रसङ्गपूर्ण अभिव्यक्ति नै अनुच्छेद हो । यसमा विषयवस्तुको सिलसिलेवार र प्रवाहमय विस्तार रहन्छ (घिमिरे, २०७९, पृ. ९)।” यस विषयको शिक्षण गर्ने क्रममा सैद्धान्तिक जानकारीपछि विभिन्न विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित अनुच्छेदको नमुना ढाँचा तयार

गर्न लगाएको सहभागीले बताएका छन् । अनुसन्धानकर्ताले सहभागीसँग ‘अनुच्छेद लेखनलाई कक्षामा कसरी प्रयोग गराउनु भयो र कति पटक लेखन लगाउनु भयो ?’ भनी सोधेको प्रश्नको जवाफमा सहभागीले यसरी भनेका छन् :

शीर्षक नै दिनु भएको थियो ‘पहाडी जीवन’, आदि, मध्य र अन्त्यको सङ्गठन मिलाएर कसरी लेख्ने भनेर दिनुभएको थियो । हामी दुईजनाले लेखेर ल्याएको प्रस्तुत पनि गर्थौं । वाक्यहरू मिलाउँदा सुरुमा के लेख्ने, मध्यमा कसरी विषयवस्तुलाई विस्तार गर्ने र अन्त्यमा कसरी वाक्य टुंग्याउने भन्ने कुरा म्यामले मौखिक रूपमा भन्नुभयो र विद्यार्थीलाई लेखन लगाउनु हुन्थ्यो ।

‘तपाईंहरूले गृहकार्य कसरी गर्नुभयो ?’ भन्ने प्रश्नमा सहभागीको जवाफ यस्तो रह्यो “अनलाइन पढे पनि शिक्षकले गृहकार्य दिनु हुन्थ्यो । हामीले त्यसलाई अनलाइन कक्षामा प्रस्तुति गर्ने र शिक्षकलाई पठाउने गरेका थियौं । विषय शिक्षकले त्यसलाई हेरेर आवश्यक पृष्ठपोषण दिनु हुन्थ्यो ।” कुराकानीका क्रममा ‘अनुच्छेद लेखन सीपबारे शीर्षक कसरी छनोट गर्नु भयो ?’ भनी प्रश्न गर्दा एक सहभागीको जवाफ यस्तो थियो: “वस्तुपरक, आत्मपरक, आलङ्कारिक, तार्किक, विश्लेषणात्मक, भावनात्मक, आख्यानात्मक सबैको आफैँ खोजेर लेख्नुपर्ने थियो । शिक्षकले लेखन सिकाएपछि नमुनाको रूपमा एउटा-एउटा सबैले गर्नुपर्ने तर एकले अर्कोको शीर्षक मिलाउन पाइन्थ्यो ।”

अनि के चिठ्ठा गर्नु हुन्थ्यो ?’ भन्ने प्रश्नमा सहभागी ‘ग’ले यसरी बताए, “नाई मैले के लेखें, कून स्रोतबाट ल्याएँ, कून बुकको लेखें या समाजमा गएर मैले देखेर ल्याएँ कि जस्तो आँपको बारेमा लेख्नु परेमा आँपका धेरै प्रकार हुन्छन्, मैले ‘माल्द’ आँपको बारेमा वा अर्को आँपको बारेमा लेखें कि अरूलाई थाहा हुँदैनथ्यो ।” यसै सन्दर्भमा सहभागी ‘च’ भनाइ यस्तो छ, “सर त हाम्रोमा आउने, भट्याउने गैजाने । बुझ्ने भनेपनि नसिकाउने अल्छी खालको हुनुहुन्थ्यो ।” अनुसन्धान क्रममा सहभागीले भनेका तथ्यका आधारमा यहाँ सहभागी भएका ‘क’, ‘ख’, ‘ग’ र ‘घ’ ले यस अनुच्छेद लेखन सीपको कक्षाकोठामा समान किसिमको प्रयोग रहेको बताएका छन् भने ‘ङ’ र ‘च’ ले पूर्ण रूपमा सैद्धान्तिक भए पनि अभ्यास आफैँले गरेको बताएका छन् । सहभागी ‘क’, ‘ख’, ‘ग’, ‘घ’ले सिर्जनात्मक तरिकाले जटिल नभएका विषयमा आफैँ धेरै अभ्यास गरेकाले प्रभावकारी भएको बताए । तर ‘ङ’ र ‘च’ले कक्षामा प्रयोगात्मक रूपमा अभ्यास कम गराइएको बताए । यी सबैको निष्कर्ष स्वरूप कतिपय शिक्षकले शिक्षणीय आचरण सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

व्यावहारिक लेखन

मानिसका दैनन्दिन व्यावहारमा आवश्यक पर्ने कागजातहरूको लेखन कला वा सीप नै व्यावहारिक लेखन अन्तर्गत पर्दछ (अधिकारी, गौतम र ढुङ्गेल, २०७५, पृ.४)। निर्दिष्ट अध्ययनमा सहभागीले निकै उत्साहित भएर आ-आफ्ना तथ्यहरू व्यक्त गरेका छन् । ‘स्नातक तहमा व्यावहारिक लेखन पढ्न पाउदा कस्तो लाग्यो ?’ भनेर गरिएको प्रश्नमा सहभागीले ‘अत्यन्त खुशी लागेको र विशिष्ट सीपको विकास भएको’ बताएका छन् । यस विषयको प्रभावबारे प्रश्न गर्दा सहभागीमध्ये एकले भने, “यो शीर्षक व्यावहारिक भएको हुनाले प्रभावकारी छ । हामीले नमुना ढाँचा बनाउँदा आफ्नै घर व्यवहारसँग सम्बन्धित भएर एउटा शीर्षकको कम्तिमा दुईवटा बनायौं । शिक्षकलाई देखाउन, अध्ययनपत्रमा समावेश गर्न । आफैँले चाहिँ अभ्यासको लागि ढाँचा बुझ्न बनायौं ।” यस अन्तर्वार्तामा सहभागी एकले व्यावहारिक रूपमा आफैँ खोजेर, लेखेर गर्ने भएकोले त्यति बेलाको सिकाइको प्रभाव हालसम्म रहेकाले चिठी, दैनिकी, निवेदन, विज्ञापन आदि कसरी लेख्ने, कसरी छान्ने र विज्ञापन कसरी टाँस्ने भनेर रमाइलो तरिकाले सिकेको बताए । सबै जसोले आफूहरूलाई व्यावहारिक लेखनसम्बन्धी विशिष्ट ज्ञान हासिल भएको बताएका छन् ।

‘चिठीको ढाँचा शिक्षकले ह्वाइट बोर्डमा बनाउन लगाउनु भएन ?’ भनेर प्रश्न गर्दा सबैले कापीको पानामा नै बनाएको बताएका छन् । ‘इन्टरनेटको जमानामा चिठीको विभिन्न ढाँचा तयार गर्नुपर्दा दिक्क लागेन ?’ भन्ने प्रश्नमा सहभागीमध्ये एकले ‘कतिपय व्यावहारिक कार्यका लागि व्यावहारिक रूपमा चिठी नै लेख्नुपर्ने भएकोले रमाइलो लाग्यो । उनका अनुसार शिक्षकले सूचनाको नमुना ढाँचा तयार गर्ने बेलामा आफ्नै कलेजको बिदाका सूचना जस्तै: कृष्ण जन्माष्टमी, सरस्वती पूजाको बारेमा नमुना ढाँचा बनाउन अह्राउने गरेकाले सहज भयो ।

यस विषयमा समावेश भएका उपशीर्षकहरूको शिक्षणपश्चात् चिठी, निवेदन, नागरिकता, संस्था दर्ता, सूचना सम्प्रेषणको बारेमा जानकारी भएको, प्रशस्त अभ्यास गरेको, विज्ञापन देखा पनि चासोसँगै महत्त्व बढेको बताएका छन् । ‘सूचना कतिवटा बनाउनु भयो ?’ भनेर प्रश्न गर्दा सहभागीमध्ये एकजनाले भने, “सूचना त भैरहेको मिलिहाल्यो १/२वटा मात्र बनाएको हो । यसका लागि धेरै अभ्यास गर्नु परेन ।” ‘बाटोमा हिड्दा वा टेलिभिजनमा विज्ञापन देखा कस्तो लाग्यो ?’ भन्ने प्रश्नमा सहभागीमध्ये एकले यसरी भनेका छन्:

अरू बेला विज्ञापनको खासै वास्ता हुँदैनथ्यो तर सिकने क्रममा भोलि विज्ञापनको नमुना बनाउनु छ भने आजै ध्यान दिएर हेर्ने, सुन्ने र विज्ञापनका नमुना काटेर राख्ने गरिन्थ्यो । विज्ञापन हेर्न कै लागि कति बेला अरू कार्यक्रम सकिन्छ र विज्ञापन आउँछ भनी कुरेर समेत बस्ने गर्थे ।

सहभागी ‘ग’ काअनुसार “विज्ञापनमा वास्तविक कुरा लुकेको हुने रहेछ । कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा काल्पनिक रूपमा पनि कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिन्छ तर विज्ञापनले वास्तविकता मात्र प्रस्तुत गर्ने गर्दछ । यी विज्ञापन किन राखेको होला भन्ने धारणा परिवर्तन हुनाको साथै विज्ञापनको महत्त्व पनि बुझिएको छ ।” ‘मञ्जुरीनामा लेख्न कति प्राक्टिस गर्नुभयो ?’ भनी प्रश्न गर्दा सहभागीले भने, “सुरुमा सैद्धान्तिक पढेको र कापीमा शिक्षकले नोट नै लेखाइ दिने गरेको, त्यसपछि सम्बन्धित पक्षको सक्कल ढाँचा देखाएर यसरी नै नमुना बनाउनु भन्नु भएको थियो ।” यसरी हेर्दा सहभागी मध्येका ‘क’, ‘ख’, ‘ग’, ‘घ’ को लगभग कक्षाकोठामा गरिने शिक्षण प्रयोग मिल्दोजुल्दो नै पाइएको छ । यस उपशीर्षकको कक्षा शिक्षणका क्रममा निर्णय पुस्तिका, माइन्टको ढाँचा सिकाएको बताएका छन् । यस अन्तर्वार्तामा सहभागीमध्ये ‘ड’ र ‘च’ ले शिक्षकको अल्छीपनका कारण कक्षामा प्रशस्त अभ्यास नगराएको, सैद्धान्तिक बढी पढाएको भन्ने तथ्य प्राप्त भएको छ । ‘विषयसूचीमा निर्देशन भएअनुसार व्यक्तिगत कार्य र सामूहिक कार्य कति भए ?’ भनी प्रश्न गर्दा सहभागी मध्ये ‘च’ ले यसरी भनेका छन्, “त्यही असाइनमेन्ट बनाउथ्यौं । शिक्षकले राम्ररी नोट बनाइ दिनु हुन्थ्यो, सामूहिक कार्य भएनन् ।” ‘भर्पाइ बनाउन शिक्षकले कसरी सिकाउनु भयो ?’ भन्ने प्रश्नको जवाफमा सहभागीमध्ये एकले भने-

शिक्षकले सक्कल भौचर ल्याएर देखाउनु भएको थियो । त्यसलाई सबैले पालै-पालो हेरेर रसिदको नमुना कापीमा नै बनाएका थियौं । व्यक्तिगत विवरण बनाउँदा आफ्नै बारेमा र अरूको बारेमा नमुना ढाँचा बनाएको हो । व्यावहारिक लेखन व्यवहारमा प्रयोग गरेर अभ्यास गरेको हुनाले यससम्बन्धी धेरै ज्ञान भएको थियो ।

व्यावहारिक लेखन सीपसँग केन्द्रित रहेर गरिएको अध्ययनमा सहभागीले व्यक्त गरेको तथ्यमा सहभागी ‘क’, ‘ख’, ‘ग’, ‘घ’ बाट मिल्दोजुल्दो तथ्य प्राप्त भएको छ । शिक्षण सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र यसको प्रभाव अत्यन्त धेरै पाइयो । शिक्षकले विषयसूचीले निर्देशन गरेअनुसार धेरै सकारात्मक तरिकाले अभ्यास गराएको र विषयवस्तुको प्रभाव पनि सकारात्मक परेको तथ्य प्राप्त भएको छ । सहभागी ‘ड’ र ‘च’ को विषय शिक्षकले सैद्धान्तिक ज्ञान मात्र दिलाएका थिए । नमुना देखाएर यसरी नै गर भनेका थिए । शिक्षक आफैले प्रयोगात्मक रूपमा कक्षाकोठामा ढाँचा तयार गर्न नसिकाएको र त्यसप्रति चासो नै नदेखाएको तथ्य प्राप्त भएको छ ।

प्रशासनिक लेखन

प्रशासन सञ्चालनार्थ आवश्यक कागजातहरूको लेखन कार्यलाई प्रशासनिक लेखन भनेर बुझिन्छ। (अधिकारी, गौतम र हुङ्गेल, २०७५, पृ. ४६)। अनुसन्धानका क्रममा सहभागीबाट सकारात्मक र नकारात्मक दुवै किसिमका तथ्य प्राप्त भएका छन्। यस अध्ययनमा सहभागी भएका विद्यार्थी 'क' र 'ख'ले कक्षा शिक्षणका क्रममा प्रयोगात्मक कार्य नै बढी भएको, कक्षा भौतिक रूपमा सञ्चालन नभएको तर शिक्षकले इन्टरनेटको प्रयोग गरेर जुम मिटिङबाट कक्षामा विषयवस्तुको सैद्धान्तिक जानकारीपश्चात् अभ्यास गर्न लगाएको बताएका छन्। गृहकार्यका रूपमा विभिन्न उपशीर्षकहरूको नमुना ढाँचा तयार गर्न लगाउने र कक्षामा पनि प्रस्तुत गर्न सबैलाई पालैपालो लगाएको बताएका छन्।

सहभागीलाई 'प्रशासनिक लेखनका विभिन्न प्रकारसँग कतिको परिचित हुनुभयो?' भनेर प्रश्न गर्दा सबैको मत समान नै रहेको पाइयो। उनीहरूको भनाइ थियो, "परिचित भयौं नियुक्तिपत्र, परिपत्र, विवाह दर्ता, जन्म दर्ता, मृत्यु दर्ता सबैको बारेमा सैद्धान्तिक जानकारी भयो।" यसमा भएका सबै उपशीर्षकको कम्तिमा २/३ वटा नमुना ढाँचा शिक्षकले ल्याइदिनु भएको र सक्कल ढाँचा हेरेर बनाएको उनीहरूले बताए। शिक्षकले विवाह दर्ता, नागरिकताको वंशज र अङ्गीकृतको सक्कल फारम ल्याएर देखाएपछि हेरेर अभ्यास गरेको सहभागीले बताए। "मृत्यु दर्ता बनाउँदा आफ्नै घर परिवारमा पछिल्लोपल्ट वितेका व्यक्ति, मैले मेरै हजुरआमाको नाममा मृत्युदर्ता बनाउने अभ्यास गरेको थिएँ।" जन्मदर्ता, विवाह दर्ता र मृत्यु दर्ताका सहभागीमध्ये दुईजनाले घरमा भएका सक्कल ढाँचा जस्ताको तस्तै सारेको बताए। 'विवाह दर्ताको नमुना ढाँचा कतिवटा बनाउनु भयो?' भनेर सोधेको प्रश्नको जवाफमा एक सहभागीको उत्तर यस्तो रह्यो :

अभ्यास गर्दा मैले आफैँले धेरै गरे पनि एउटा मात्र नमुना बनाएर अध्ययन पत्रमा समावेश गरेकी थिएँ। शिक्षकले यतिओटा बनाउनु पर्छ भन्नुभएन तर नमुना ढाँचा बनाउँदा घर व्यवहार, स्थानीय घटना वा घरकै व्यक्तिलाई राखेर बनाउनु प्रभावकारी हुन्छ भन्नु भएको थियो।

साथै शिक्षकले एक-एक वटा अध्ययनपत्रमा समावेश गर्ने तर एकको शीर्षक अर्कोसँग मिल्न नहुने गरी फरक-फरक विषयवस्तुको नमुना ढाँचा तयार गरेको बताए। 'यहाँ भएका उपशीर्षक सबैको नमुना ढाँचा बनाउनु भयो?' भनी प्रश्न गरेकोमा सहभागीले सबै नमुना बनाउने कोशिस गरेको र एउटा शीर्षकको २/३ वटा नमुना ढाँचा बनाएको बताए।

त्यसैगरी कानुनी लेखन र प्रशासनिक लेखन भुक्तिकने खालको भएर अप्ठ्यारो लागेको सबै सहभागीले बताए। 'प्रशासनिक लेखनका विभिन्न लिखतको नमुना बनाउन सक्नु हुन्छ?' भन्ने प्रश्नमा सहभागी 'ड' ले यसरी बताए, "सकिँदैन म्याम। किताबको नमुना हेरेर पनि गय्यौं, घोकेर पढ्यौं। अचानक पढेको र त्योभन्दा अगाडि सरकारी नोकरी पनि नभएकाले जसरी पनि परीक्षामा पास गर्नुपर्छ भनेर रटेर पढेको हो।" व्यावहारिक लेखनमा यति धेरै विषयवस्तु पर्दछन् भनेर थाहा नभएको र प्रयोगमा नआएको भएर यी व्यावहारिक कार्य विर्सिसकिए छ। यस अध्ययनमा सहभागी 'क', 'ख', 'ग', 'घ' को भनाइअनुसार निर्दिष्ट शीर्षक उपशीर्षकको शिक्षणका क्रममा कक्षाकोठामा गरिने प्रयोग लगभग एकै किसिमका पाइएको छ।

सैद्धान्तिक ज्ञान र बुझाइपछि प्रयोगात्मक रूपमा कक्षामा मात्र नभएर आफैँले प्रशस्त अभ्यास गरेको, शिक्षकले पनि सकारात्मक सहयोग गरेको भन्ने तथ्य प्राप्त भएको छ। तर 'ड' र 'च' को कक्षाकोठामा अभ्यास कम भएका कारण विद्यार्थीले परीक्षामा उत्तीर्ण हुनका लागि घोकन्ते शिक्षालाई नै निरन्तरता दिएको धारणा व्यक्त गरेका छन्। प्रयोगात्मक कार्य आवश्यकताभन्दा कम भएको र यी विषयवस्तुको प्रभाव पनि सहभागीका अनुसार फरक-फरक परेको तथ्य प्राप्त भएको छ।

कानुनी लेखन

कानुनी लेखन सीपको कक्षाकोठामा गरिने प्रयोग र प्रभावकारिता पत्ता लगाउन गरिएको अध्ययन अनुसन्धानमा निर्दिष्ट उपशीर्षकका बारेमा सहभागीले सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक बराबर शिक्षण गराएको बताएका छन् । 'कानुनी लेखन विभिन्न उपशीर्षकको कक्षा शिक्षणका क्रममा शिक्षकले सिद्धान्तलाई कतिको महत्त्व दिनुभयो ?' भनेर प्रश्न गर्दा सहभागी 'ख'ले यसरी बताए, "दुवै समान भयो । हाम्रो शिक्षक अभ्यास पनि गर्दै रमाइलो तरिकाले पढाउनु हुन्थ्यो । हामी तमसुक, दृष्टिवन्धक लेख्न सक्ने भयौं, विशिष्ट ज्ञान हासिल भयो ।" 'लिखतका नमुना कतिवटा बनाउनु भयो ?' भन्ने जिज्ञासामा सहभागी 'क'को जवाफ यस्तो रह्यो-"लिखतको नमुना बनायौं । उदाहरणका लागि सर्मिलाले आज नेत्रलाई यति पैसा दिएको छ भोलि यसको तमसुकको नमुना ढाँचा बनाएर ल्याउनु भन्नुहुन्थ्यो । हामीले बनाएर कक्षामा प्रस्तुत गर्थौं । साथी-साथीमा पनि नमुना बनाउन लगाउनु हुन्थ्यो ।"सहभागीका अनुसार व्यावहारिक लेखनमा व्यवहारमा लागू हुने लेखन सीपका विषयवस्तु मात्र छन् । छोडपत्र र मिलापत्रको ढाँचा तयार गर्दा शिक्षकले साथी-साथीमा केटाकेटा र केटीकेटीमा वास्तविक नाम परिवर्तन गरेर नमुना ढाँचा तयार गर्न लगाएको र यसबाट नमुना ढाँचा तयार गर्ने प्रक्रिया बुझेको उनीहरूले बताएका छन् ।

प्रशासनिक लेखनभन्दा कानुनी लेखनका विषयवस्तु जटिल भएको सहभागीले बताए । कानुनी लेखनको भाषा शैली फरक हुने भएकोले यसमा प्रयोग भएका पारिभाषिक शब्दहरूलाई आफैँले अध्ययन गरेको उनीहरूले बताए । शिक्षकले कक्षा शिक्षणका क्रममा कानुनी भाषाका उदाहरण दिने गरेको सहभागीमध्ये 'ग' ले व्यक्त गरेका छन् :

कानुनी लेखन जटिल खालका हुन्छन् । सानो-सानो कुरा पनि मिलाएर लेख्नुपर्ने कानुनी भाषाको प्रयोग बारे शिक्षकले एउटा रोचक उदाहरण सुनाउनु भएको थियो । यो ठाउँमा, यो मितिमा, यति बजे, यस्तो यस्तो घटना भयो भनेर कानुनी भाषामा आँप भरिएको कुरा सुन्दा हाँसो लाग्दो सुनिन्थ्यो । कसैले रूख हल्लाएर हो कि, हावा चलेर हो कि, आँप कहाँ भ्रम्यो, भरेर भुँडमा कसरी बस्यो भनेर त्यसरी त्योसम्म लेख्नु पर्छ भन्नुहुन्थ्यो ।

'तमसुक कस्ता र कतिवटा बनाउनु भयो ?' भन्ने प्रश्नमा सहभागी 'क'र 'ख'को जवाफ यस्तो रह्यो, "तमसुक २/३ वटा जति बनायौं । कपाली तमसुक बनाउन सजिलो लाग्छ । सामान्य दुई/तीन लाखको कारोबार गर्दा, ऋण लिँदा, घरबाट कारोबार गर्दा कपाली तमसुक बनाउन सकिने रहेछ । यस विषयवस्तुको शिक्षणपश्चात् कानुनी लेखनका बारेमा धेरै ज्ञान भएको छ ।" सहभागी 'ग'र 'घ'को कक्षाकोठाको शिक्षण र अभ्यास समान नै देखिएको छ । उनीहरूले पनि तमसुकका नमुना ढाँचा २/३ वटा त्यतिबेला बनाएको तर प्रयोगमा नआएर अहिले बिसर्दै गएको बताए ।

नमुना ढाँचाको सन्दर्भमा दृष्टिवन्धक, अंशवण्डा, बकपत्र, घरबहाल लगायत सबै उपशीर्षकको नमुना तयार गरेको सहभागीले बताएका छन् । बैनावट्टाको नमुना ढाँचा तयार गर्दा घरमा भर्खरै जग्गा किन्दाको सक्कल नै राखेर नमुना तयार पारेको बताए । "शिक्षकले कक्षाकोठामा शिक्षणका क्रममा अभ्यास नगराए पनि आफैँले प्रशस्त गरेकाले परीक्षामा पनि सजिलो भएको थियो । कानुनी लेखनमा पारिभाषिक शब्दको प्रयोग हुने, नमुना पनि लामा-लामा हुने भएकोले जटिल भएको तर्क सहभागीको छ ।

कानुनी लेखनका प्रकारहरूको बारेमा सैद्धान्तिक ज्ञान प्रशस्त भएको सहभागीमध्ये एकले बताएका छन् । 'तमसुकको नमुना कतिवटा बनाउनु भयो' भन्ने प्रश्नमा सहभागी 'ड' र 'च' को मत फरक देखिएको छ । उनीहरूले 'आफूलाई राम्रो लागेर धेरै बनाएको, नहेरी लेख्न आउने गरी अभ्यास गरेको तर व्यावहारिक रूपमा शिक्षकले नमुना ढाँचा बनाउन नलगाएको' बताए । सहभागीका अनुसार- कानुनी लेखन अरूभन्दा गाह्रो लागे पनि परीक्षामा उत्तीर्ण हुनका लागि रटेर पढियो ।

नमुनाहरू कुनै पनि नछुटाइ बनाइएको थियो । शिक्षकले पृष्ठपोषण चाँहि दिने गर्नुभएको बताएका छन् ।

कानुनी लेखनको उपशीर्षकको अध्ययनका क्रममा सहभागीबाट फरक-फरक तथ्य प्राप्त भएका छन् । सहभागीमध्ये एकका अनुसार हाम्रो शिक्षणीय शैली सुरुदेखि अन्त्यसम्म एउटै स्तरमा जाने गरेको छ । यस एकाइमा जटिल विषयवस्तु समावेश गरिएको छ भनेर पाठ्यक्रमले समय बढी दिए पनि शिक्षणीय शैली भने परिवर्तन नहुँदा खासै प्रभावकारी हुन सकेको छैन । यस सन्दर्भमा चारवर्षे स्नातक र तीनवर्षे स्नातक अध्ययन गर्ने विद्यार्थीका धारणा समान छैनन् । चारवर्षे स्नातक अध्ययन गर्नेले स्वरोजगार हुनका लागि यसले प्रशस्त मार्गनिर्देश गरेको धारणा व्यक्त गरेका छन् । यसको अभ्यास प्रशस्त गरेकाले दक्ष, सक्षम भएको, कक्षामा अगाडि जाने प्रस्तुति गर्ने, साथीसँग समूहमा छलफल गर्ने क्षमताको विकास भएको बताए भने एक सहभागीले भने आफ्नो धारणा यसरी राखेका छन्,

गाउँ घरमा पढे लेखेका व्यक्ति कम हुने भएकाले व्यावहारिक लेखनसम्बन्धी काम परेमा कसले के लेखिदियो थाहा हुँदैनथ्यो । तर चारवर्षे स्नातकले विद्यार्थीलाई व्यावहारिक रूपमा विभिन्न लिखतहरू तथा अन्य कागजातहरू तयार गर्न सक्ने बनायो । त्यसैले कानुनी लेखन सीपको अध्ययन अत्यन्तै फाइदाजनक भएको छ ।

त्यसैगरी यस अध्ययन अनुसन्धानमा सहभागी 'ड'र 'च'ले भने 'कानुनी लेखन पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप नभएको, शिक्षण सिकाइ कार्यकलापमा निर्देशन भएअनुसार प्रयोगात्मक रूपमा विषय शिक्षकले कक्षामा समूहगत वा व्यक्तिगत कार्य नगराएको, सैद्धान्तिक रूपमा मात्र शिक्षण गराएको, शिक्षकको गैरजिम्मेवार स्वाभावका कारण विषयवस्तु बुझ्न गाह्रो भएको' बताए । प्रस्तुत अध्ययनका क्रममा कानुनी लेखन सीपको कक्षा शिक्षणमा प्रयोग र प्रभावकारिता पनि शिक्षक अनुसार फरक भएको तथ्य प्राप्त भएको छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय कारोबारसम्बन्धी लेखन

बैङ्क तथा वित्तीय कारोबारसम्बन्धी लेखन सीपको बारेमा लिएको अन्तर्वार्तामा सहभागीले आ-आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन् । 'बैङ्क तथा वित्तीय कारोबारसम्बन्धी लेखन सीपको कक्षा शिक्षणका क्रममा बैङ्क भौचर कतिवटा बनाउनु भयो ?' भनी प्रश्न गर्दा सहभागीमध्ये एकले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

दिनका दिन एक-एकवटा बनाउन लगाउनु भएको थियो । शिक्षकले प्रयोगात्मक कार्य समूहमा नै गराउनु भएको थियो । आफूले तयार गरेका सामग्री शिक्षकलाई म्यासेन्जरमा समूहमा पठाउने गरेका थियौं । त्यसलाई हेरेर शिक्षकले सुधार गर्नका लागि आवश्यक पृष्ठपोषण दिने गर्नुभएको थियो । नमुना ढाँचा बनाउन २/३ वटा किताब हेरेर अभ्यास गरेका थियौं ।

त्यस बेला कोभिड १९ का कारण लकडाउन भएकोले इन्टरनेट प्रयोग गरी नमुना खोजेको सहभागी 'क' र 'ख'ले बताए । 'बैङ्क भौचरको नमुना ढाँचा बनाउन जान्नुहुन्छ ?' भन्ने प्रश्नमा सहभागीमध्ये एकको धारणा यसप्रकार छ : कतिवटा भन्दा पनि नबिगिउन्जेल लगभग ५/६ वटा जति बनायौं । सहभागीले अभ्यास धेरै गर्नुपरेको र शिक्षकले बैङ्क भौचरको सक्कल ढाँचा ल्याएर देखाउनु भएको बताएका छन् । 'सेयर खरिद फारम बनाउन सिक्नु भयो ?' भनेर प्रश्न गर्दा सहभागी 'घ'ले यसरी भनेका छन्, "सेयरको बारेमा सैद्धान्तिक रूपमा सामान्य जानकारी भयो तर पछाडि वास्तवमा धेरै गहिरिएर बुझ्नुपर्ने कुरा छन् ।" विषयवस्तु एकाइअनुसार जति पछाडि गयो उति जटिल हुने गरेको तर उल्लिखित सामान्य विषयवस्तुलाई समय बढी खर्चिने गरेकाले जटिल विषयवस्तुलाई समय कम हुने गरेको सहभागीको धारणा छ ।

अनुसन्धानकर्ताले 'यो विषय पढ्दा मात्र हो कि पछिसम्मका लागि प्रभावकारी भयो ?' भनेर प्रश्न गर्दा एक सहभागीले यसरी बताए, "समाजमा परिआएको बखतमा गर्न सकिने रहेछ । अलिकति अभ्यास र मेहेनत गर्ने हो भने यस विषयसँग सम्बन्धित विविध कागजात तयार गर्न, काम गर्न सकिने रहेछ ।" शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अझ नेपाली विषयमा विशिष्टीकरण गर्न चाहनेका लागि अति नै आवश्यक रहेको सहभागीले बताएका छन् । मेहेनत गरेमा स्वरोजगार हुन यसले सहयोग गर्ने उनीहरूको धारणा छ । उनीहरूको भनाइ छ, "यो विषयवस्तुको अध्ययन गरेको विद्यार्थीले पढ्दा मात्र ढाँचा बनाउन सक्ने भएर भएन त्यसको सदुपयोग गर्न विर्सनु भएन । हामीले पनि व्यावहारिक लेखनसँग सम्बन्धित आवश्यक कागजातहरू बनाउन सक्ने रहेछौं भन्ने लागेको छ ।" यस उपशीर्षक अन्तर्गत गरिएको कुराकानीका क्रममा सहभागी 'च' ले बैङ्क तथा वित्तीय कारोबार गाह्रो लागेको बताए । 'बैङ्कमा गएर सक्कल बैङ्क भौचर ल्याएर अभ्यास गर्दा हुँदैनथ्यो ?' भनेर प्रश्न गर्दा सहभागीले 'शिक्षकले स्क्यान गर्न नहुने भन्नुका साथै कक्षामा कम अभ्यास गराएको कारण बैङ्कपिच्छेका फरक-फरक ढाँचाको नमुना बनाउनु अप्ठ्यारो लागेको' बताए । यसमा रहेको उपशीर्षक 'धितोबन्धक, धितोफुक्काको नमुना ढाँचा कसरी गर्नुभयो ?' भनेर प्रश्न गर्दा सहभागी 'घ'ले यसरी बताएका छन् । "यसको नमुना पनि किताबको हेरेर बनायौं । कक्षा शिक्षण सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै भए पनि हाम्रो कलेजमा प्रयोगात्मक अभ्यास पनि छैन ।" यहाँ सहभागीले बताए अनुसार चारवर्षे स्नातक पढेका विद्यार्थीलाई एम.एडमा सजिलो भएकोले, समग्रमा यस उपशीर्षकअन्तर्गत कक्षा शिक्षणको प्रभाव ठीकै परेको तथ्य प्राप्त भएको छ ।

भाषा सम्पादन

व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको भाषा सम्पादन शीर्षकसँग सम्बन्धित रहेर गरिएको कुराकानीमा सहभागीले निकै असहज तरिकाले जवाफ दिएका छन् । यस अन्तर्वार्ताका सहभागी सुरुमा निकै उत्साहित थिए । कुराकानीका क्रममा भाषा सम्पादनसम्म आइपुग्दा विषयवस्तुको जटिलताले सहभागी अल्मलिएको प्रस्टै बुझिन्थ्यो । यसै क्रममा 'भाषा सम्पादनको आवश्यकता रहेछ कि रहेनछ ?' भनी सोधिएको प्रश्नको जवाफमा सहभागी 'क' र 'ख' ले यसरी भनेका छन् -

भाषा सम्पादनको अत्यान्तै आवश्यकता छ । पहिलेदेखि नै भाषालाई शुद्ध लेख्न र पढ्न जान्नुपर्ने रहेछ । कुनै पनि भाषामा लेख, रचना, कृति, उपन्यास आदि लेख्दा सबैलाई सम्पादनको खाँचो पर्छ । भाषाको मानक रूप पहिलेदेखि नै निर्धारण गर्नुपर्ने रहेछ । व्याकरणमा शुद्धाशुद्धि आउँछ, नि त । हामीले विद्यालयदेखि व्याकरण पढ्दै आएका छौं । हामी नेपाली भाषा भएकाले भाषा सम्पादनमा मानक रूप दिएर लानुपर्ने रहेछ ।

'भाषा सम्पादन जटिल भयो हैन ?' भन्ने प्रश्नमा सहभागीले एकाइअनुसार अगाडिको चाँहि दैनिक जीवनमा प्रयोग भैरहने विषयवस्तु भएकोले सजिलो भएको र एकाइअनुसार जति पछाडि गयो उति नै विषयवस्तु जटिल लाग्दै गएको बताए । अर्का एक सहभागीका अनुसार कक्षाको पठनपाठन भौतिक उपस्थिति मै भए पनि पछिल्ला पाठहरू विद्यार्थीले आफैँले पढेर पास गरेका हुन् । उनले भने "त्यति कक्षा नभएकोले भाषा सम्पादनको खासै जानकारी भएन । त्यतिबेला पढेको जहाँ पढ्यो त्यही छाड्यो जस्तो भयो । अब हेर्दा आउला तर धेरै विर्सिसकियो ।"

'भाषा सम्पादनको कसरी अभ्यास गर्नुभयो?' भनी सोधिएको प्रश्नमा अर्का सहभागी 'घ' ले यसरी आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन्, "यो भाषा सम्पादनमा चाँहि लामा-लामा उदाहरण दिएर त्यसलाई छोटो पार्ने के-के गर्ने चाँहि हामीलाई गराउनु भयो । कविको बारेमा बायोडाटा लेख्दा त्यो दिएर अनुच्छेदमा लेख्ने जस्ता काम भए ।" भाषा सम्पादनको कक्षा शिक्षणपश्चात् सहभागीले कुनै कुरा लेख्दै जाँदा छुटेमा कसरी लेख्ने भन्नेबारे ज्ञान भएको बताएका छन् । 'नेपाली भाषा सम्पादनका लागि अनुच्छेद दिएर लगाइएको थियो ?' भन्ने प्रश्नमा सहभागी 'ग'ले यसरी बताएका छन्, "त्यो त

गर्न लगाउनु भयो नि । मिलाउन नै सकिएन (लामो हाँसो) कसरी काँटछाँट गर्ने । राख्नुपर्ने कुरा चै राखिदिने, नराख्नुपर्ने हटाउनु पर्ने कुरा चै राखिदिने । अब त्यो सम्पादन गर्दा त्यो मिलाउन सक्नु परो नि !” सहभागीका धारणा बुझ्दा भाषा सम्पादनको कक्षामा प्रयोग त्यति धेरै नभएको पाइएको छ । यसको प्रभाव पनि कम मात्र परेको छ । विषयवस्तु अन्तर्गत के-के पर्छ भनेर सहभागीहरू भुक्किने गरेको बताएका छन् ।

पाण्डुलिपि सम्पादन

व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने प्रयोग र प्रभावकारिता पत्ता लगाउन गरिएको अध्ययन अनुसन्धानमा सहभागीले निकै असहज भएर प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका छन् । यसमा समावेश गरिएका अरू विषयवस्तु भन्दा पाण्डुलिपि सम्पादन जटिल लागेको बताएका छन् । सहभागीलाई ‘शिक्षकले पाण्डुलिपिको नमुना देखाउनु भयो ? कतिवटा सम्पादन गर्न लगाउनु भयो ?’ भनी प्रश्न गर्दा ‘शिक्षकले नमुना देखाएको र २/४वटा नमुना सम्पादन गर्न समेत लगाएको’ केही सहभागीले बताएका छन् ।

यस शीर्षकमा रहेको ‘छपाइ शुद्धि कस्तो लाग्यो?’ भनी गरेको प्रश्नको जवाफमा सहभागीमध्ये ‘क’र ‘ख’ले समान प्रतिक्रिया दिएका छन् । छपाइ शुद्धिमा चिह्नको प्रयोग जटिल लागेको, पाण्डुलिपिको सैद्धान्तिक ज्ञान लिएको तर पाण्डुलिपि सम्पादन गर्न अहिले पनि नआउने सहभागीमध्ये एकले बताए । पाण्डुलिपिकोबारेमा सुनेको भएपनि नियमित कक्षामा उपस्थित भएर अध्ययन गर्ने विद्यार्थीले पनि यसकोबारेमा त्यति धेरै बुझ्न नसकेको सहभागी ‘ड’ले बताए ।

‘शिक्षकले पाण्डुलिपिको नमुना देखाउनु भयो ?’ भनी सोधेको प्रश्नको जवाफमा अर्का सहभागीले यसरी बताए, “पाण्डुलिपिमा के छ र थाहै भएन, अन्तिमको भएर सबै विर्सिसकियो ।” यसैगरी पाण्डुलिपिलाई ‘प्रयोगात्मक रूपमा कसरी गराउनु भयो ?’ भनेर प्रश्न गर्दा सहभागीमध्ये ‘ग’ ले यसरी भनेका छन्, “पाण्डुलिपिको अभ्यास गर्दा एउटा अनुच्छेदलाई बिगारेर शुद्ध गर्न लगाउनु भएको थियो । साह्रै गाह्रो लागेको थियो । त्यो मिलाउनु पर्ने तल माथि, पदयोग, पदवियोग, पदवियोग चिह्न राख्ने मिलाउने ।” पाण्डुलिपि सम्पादनको कक्षाकोठामा गरिने प्रयोग र प्रभावकारिताको अध्ययनका लागि गरिएको अन्तर्वार्तामा सहभागीले यस विषयवस्तुसम्बन्धी खासै प्रभाव नपरेको बताएका छन् ।

पाठ्यक्रमले पनि विषयसूचीको अन्त्यमा राखेको हुनाले विषयवस्तु त्यसै पनि जटिल हुने, अगाडिका विषयवस्तु सजिलो तर समय प्रशस्त दिने, कक्षामा पनि पाठ्यक्रमले तोकेको समयसीमा कम हुँदै जाने भएकोले पाठ्यक्रमको उद्देश्यले अपेक्षा गरेअनुसारको प्रभाव पर्न नसकेको भन्ने विद्यार्थीको प्रतिक्रिया प्राप्त भएको छ ।

यस विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप अन्तर्गत सहभागीलाई ‘यहाँ प्रस्तुत भएका यी छलफल, पाठपत्र, तालिका कसरी प्रस्तुत भए सबै निर्देशन अनुसार गर्नुभयो ?’ भनी सोधेको प्रश्नमा सहभागी ‘क’र ‘ख’ले ‘कक्षा सञ्चालन भौतिक उपस्थितिमा नभएको, इन्टरनेटको प्रयोग गरी जुम मिटिङ्बाट कक्षा सञ्चालन भएको, विद्यार्थीले पालैपालो प्रस्तुति गरेको, विद्यार्थी केन्द्रित भएर व्याख्या, विश्लेषण, छलफल सबै गरिएको’ बताए । उल्लिखित सबै क्रियाकलापहरू पनि त्यसैगरी समान किसिमले भएको अर्का एक सहभागीले व्यक्त गरे । उनकाअनुसार शिक्षकले विषयवस्तुअनुसारको चिह्न तयार गर्ने अनि त्यो चिह्नमा जसलाई जे परेको छ उसले त्यसैकोबारेमा लेख्नुपर्ने नियम बनाइएको थियो । त्यसरी खेल खेले जसरी रमाइलो तरिकाले कक्षा शिक्षण गराइएको उनले बताए । एक सहभागीकाअनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप निर्देशनअनुसार कम भएको थियो । विषय शिक्षकले विद्यार्थीलाई पृष्ठपोषण दिने तर विद्यार्थीहरूसँग घुलमिल नहुने भएकाले यस विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रायः व्यक्तिगत रूपमा मात्र भए ।

अध्ययनपत्र तयारीको क्रममा गहन अन्तर्वार्तामा सहभागीले व्यक्त गरेका तथ्यका आधारमा यस विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप पाठ्यक्रमले निर्देशन गरेअनुसार अत्यन्त कम भएको पाइएको छ । दुई तीनजना विद्यार्थीले मात्र यसमा केही मात्रामा सन्तोष जनाएकाले समग्रमा शिक्षण प्रभावकारिता मध्यम किसिमको भएको तथ्य प्राप्त भएको छ । अध्ययनपत्र तयारीका क्रममा अन्तर्वार्तामा सहभागीले यस विषयको मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रति यसरी गुनासो व्यक्त गरेका छन्-

प्रयोगात्मक शिक्षणको मेहनतअनुसारको नम्बर कम भयो । २० अङ्कका लागि सैद्धान्तिकलाई भन्दा बढी ध्यान दियो । यसमा ५०+५०=१०० अङ्क गराएको भए विद्यार्थीलाई भार कम हुन्थ्यो । लेख्न धेरै लेख्नुपर्ने तर नम्बर कम आउने । २० नम्बरको लागि सामग्री खोज्नुपर्ने, लेख्नुपर्ने २० नम्बरको लागि समय छैन । ८० अङ्कको लागि नगरी भएको छैन । नमुनाहरू खोज्ने पर्ने । ५० नम्बरको ज्ञान लिँदा पढाउदै गर्दा अभ्यास गराउदै लानुहुन्छ । यही कुरा पढाउने र गराउने हो । ८० अङ्कको तीन घण्टा लेख्नुपर्ने । २० अङ्कको वर्षभरि लाग्यो ।

यस विषयको अध्ययन-अध्यापनका क्रममा प्रयोगात्मक र सैद्धान्तिकमध्ये प्रयोगात्मक नै बढी गराउनु पर्ने प्रकृतिको छ । काम वर्षभरि गरिरहनु पर्ने, कागजातहरू प्रशस्त सक्कलअनुसार नमुना ढाँचा तयार गर्नुपर्ने भएकोले यसको मूल्याङ्कन प्रक्रियामा प्रयोगात्मकमा अङ्क कम भएको सबै सहभागीले गुनासो गरेका छन् । मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित अन्य अध्ययनपत्र (खनाल, सन् २०२१ पृ.पृ. २४९ -२६१) ले पनि यस कुरालाई प्रस्ट पारेको पाइएको छ । यस विषयको कक्षा शिक्षणपश्चात् शैक्षिक सत्रको अन्तमा विद्यार्थीले बाह्य परीक्षणका निम्ति एकाइ दुईदेखि आठसम्मको सबै उपशीर्षकको परिचय र तिनको नमुना ढाँचा तयार गरी कक्षा शिक्षकको निर्देशनअनुसार तयार गर्ने छन् भनी उल्लेख गरिएको भए तापनि यहाँ सहभागीलाई 'अध्ययनपत्रको ढाँचा लेख्न शिक्षकले कसरी सिकाउनु भयो ?' भनेर प्रश्न गरेकोमा सहभागीमध्ये एकले 'किताबको ढाँचा हेरेर त्यहीअनुसार तयार गर्न सिकाएको तर अहिले बिसिएको' बताए । "शिक्षकले त्यही हेरेर सामग्री खोज, लेख भन्नुहुन्थ्यो," उनले भने ।

व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षाकोठामा गरिने व्यावहारिक प्रयोग र प्रभावकारिता पत्ता लगाउन गरिएको अनुसन्धानमा सहभागीले मिश्रित धारणा व्यक्त गरेका छन् । यस पाठ्यांशमा समावेश भएका विषयवस्तु स्तर सुहाउँदा र सान्दर्भिक रहेका भए पनि यसको शिक्षण प्रयोगात्मक रूपमा नै बढी गराउनु पर्ने धारणा प्राप्त भएका छन् । अध्ययनका क्रममा कक्षाकोठाको शिक्षण पाठ्यक्रमको निर्देशनअनुसार नभएर क्याम्पस र विषय शिक्षकअनुसार फरक भएको तथ्य प्राप्त भएका छन् । पाठ्यक्रमले सैद्धान्तिक जानकारीपश्चात् कक्षाकोठामा प्रशस्त प्रयोगात्मक रूपमा अभ्यास गराउनु पर्ने र आवश्यकतानुसार पृष्ठपोषण दिएर यस विषयको विशिष्ट सीप, दक्षता अभिवृद्धि गराउने निर्देशन गरेको पाइन्छ । कतिपय शिक्षकले कक्षाकोठामा यस विषयको शिक्षण सैद्धान्तिक रूपमा गराएको, अभ्यास गराउन कुनै चासो नदेखाएको, नोट लेखाउने, विद्यार्थीले विषयवस्तु बुझेको छ कि छैन मतलब नगरेको पाएकोले कतिपय शिक्षकले यसको पठनपाठनमा व्यक्तिगत आचरण सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ । अनुसन्धानका क्रममा यस विषयको समग्र शिक्षण प्रक्रिया नै घोकन्ते शिक्षालाई बढावा दिने प्रकृतिको हुन पुगेको देखिएको छ ।

प्रस्तुत आलेख तयारीका क्रममा सहभागी सबैले कक्षा शिक्षणका क्रममा समान खालका क्रियाकलाप भएको धारणा व्यक्त गरे भने केहीले मात्र फरक धारणा व्यक्त गरेका छन् । सहभागीले निर्दिष्ट विषयको कक्षामा प्रयोग प्रशस्त गराएको र आफैले पनि अभ्यास प्रशस्त गरेको हुनाले प्रभाव अत्याधिक परेको बताएका छन् । जटिल खालका विषयवस्तुकोबारेमा समय नपुगेकोले प्रयोगात्मक रूपमा यस विषयको काम निरन्तर गर्न नपाएको, निर्दिष्ट विषय स्नातक तह चौथो वर्षमा मात्र भएकोले यसको अध्ययन अझ माथिल्ला तह वा कक्षामा भए बढी प्रभावकारी हुने देखिएको छ । यस विषयको अध्यापनका लागि शिक्षकहरूमा पनि विषयवस्तुको ज्ञान, विशिष्ट सीपको दक्षता यथेष्ट हुनु

पर्ने जस्ता कुराको आवश्यकता भएको पाइयो । शिक्षकले पनि पाठ्यक्रमले निर्देशन गरेअनुसार शिक्षणीय शैलीमा आफूलाई ढालेर विषयवस्तु अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप गर्नुपर्ने देखिएको छ । इन्टरनेटमार्फत् भएको पठनपाठनभन्दा भौतिक उपस्थितिमा गरिएको कक्षा शिक्षण कम प्रभावकारी भएको पाइएको छ ।

शिक्षण सिकाइप्रति विद्यार्थीहरूको अनुभवसँग सम्बन्धित दृष्टिकोण

अनुभव शब्दले पाँचौं इन्द्रियले चाल पाएको ज्ञान, भोगाइ, चेताइ, आदि क्रिया वा प्रक्रिया भन्ने अर्थबोध गराउँछ । कुनै पनि कार्यको उपभोगबाट प्राप्त बौद्धिक लाभ, विचार र शिल्पमा आउने परिपक्वता; दक्षता; चातुर्य हो भनी अर्थ प्रदान गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत आलेख तयारीका क्रममा निर्दिष्ट पाठ्यांशको शिक्षण सिकाइसँग सम्बन्धित विद्यार्थीका अनुभव के-कस्ता रहेका छन् भनी खोजी गरिएको छ । यस विषयको शिक्षण सिकाइपश्चात् विद्यार्थीले सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै पक्षका विविध प्रकृतिका लेखन सीपको विकास गराउनुका साथै क्षमता अभिवृद्धिमा भएको बौद्धिक लाभलाई के-कति सकारात्मक र नकारात्मक तरिकाले प्राप्त गरेका छन् त्यसको अध्ययन गरी तथ्य सङ्कलन गरिएको छ । यस विषयको शिक्षण सिकाइप्रति विद्यार्थीको अनुभव पत्ता लगाउने क्रममा काठमाडौं उपत्यकाका क्याम्पसहरूबाट प्रत्यक्ष सम्पर्कमा आएका ६ जना विद्यार्थीहरूलाई गहन अन्तर्वार्तामा सहभागी गरिएको थियो ।

अध्ययनपत्र लेखनका क्रममा सहभागीबाट प्राप्त निर्दिष्ट विषय शिक्षणका क्रममा भएका मिठा अनुभवलाई जस्ताको तस्तै लिपिवद्ध गरिएको छ । निर्धारित उद्देश्य पुरा गर्नका लागि तथ्यको खोजीका क्रममा सहभागीलाई आफ्नो अनुभव बताइदिन गरिएको आग्रहमा सहभागीमध्ये एकको भनाई यस्तो रह्यो, “मेहनत गर्नेका लागि यो विषय अवसर रहेछ । लोकसेवा पढ्न सक्नेले व्यावहारिक लेखन पढ्नु पर्ने रहेछ । कुनै खोट लगाउने ठाँउ नै छैन, हामीलाई एकदमै राम्रो पढाउनु भयो ।” यस विषयको अध्ययनपश्चात् जो कसैले पनि सामान्य खरदारको जागिर खान सक्ने एक सहभागीले बताए । ‘यो विषय पढेपछिको अनुभव कस्तो भयो ?’ भनी गरेको प्रश्नमा सहभागीमध्ये ‘क’ ले यसरी बताए-

चारवर्ष भयो यहाँ पढेको । घर टाढा र घरको समस्याले गर्दा म पहिला त कलेज त्यति आउँदिन थिएँ तर यो फोर्थ डयरमा चाँहि घरमै बसेर पढ्न मिल्ने भएको कारण एकदम उपलब्धि भएको छ । अनलाइनले गर्दा हामीलाई मात्र हैन कति धेरै साथी भौतिक रूपमा आउन नसक्नेलाई पनि एकदम उपलब्धि भएको छ । यसको सँगसँगै व्यावहारिक विषयवस्तु भएकोले एकदम उपलब्धि पनि भएको छ ।

यस विषयको शिक्षण सिकाइप्रतिको अनुभव लिने क्रममा सहभागी ‘घ’ले यसरी बताए, “धेरै व्यावहारिक ज्ञान हासिल भयो । प्रयोगात्मक अभ्यास धेरै गर्नुपर्ने । परीक्षामा जानुभन्दा पहिले ४/५ पाना नहेरी आफैले लेख्नुपर्ने, अनि मात्र परीक्षामा लेख्न सकिन्छ । अब आफै पनि लेख्न सकिन्छ, जस्तो अनुभव भयो ।” यस विषयमा राखिएका विभिन्न उपशीर्षककोबारेमा नमुना ढाँचा तयार गर्ने क्रममा अध्येताले बैङ्क भौचरकाबारेमा कुरा गर्दा सहभागीले यसको शिक्षणसँग सम्बन्धित अनुभव यसरी व्यक्त गरेका छन्-

परीक्षामा पनि एजुकेसन पढ्ने र म्यानेजमेन्ट पढ्नेसँगै परेको बेलामा उनीहरूले एजुकेसन पढ्नेलाई हेपाहा प्रवृत्तिले हेर्दा रहेछन् । तिमीहरूलाई पनि भौचर भर्न आउँछ र भन्थे । अनि शिक्षकले एजुकेसन भनेको व्यावहारिक शिक्षा हो । एजुकेसन पढेका थोरै-थोरै सबै कुरामा सक्षम हुन्छन् तर तिमीहरू बैङ्किङ क्षेत्रमा मात्रै सक्षम हुन्छौ । एजुकेसन पढेकाजस्तो पोख्त हुँदैनौ । त्यसैले त्यसरी नहेप भनेर सम्झाउनु हुन्थ्यो । परीक्षामा हामी म्यानेजमेन्टसँगै हुन्थ्यौ । उनीहरूले सिकाइ पनि दिन्थे ।

कुराकानीमा सहभागीहरूले निकै उत्साहित तरिकाले आफ्ना धारणा व्यक्त गरेका छन् । यसै सन्दर्भमा सहभागी एकको भनाइ यस्तो रहेको छ : व्यावहारिक लेखन विषयमा व्यवहारमा आइपर्ने सम्पूर्ण कुराहरू मात्र समावेश भएको छ । यसमा अनुच्छेद लेखनदेखि लिएर वस्तुपरक, निबन्धात्मक कुराहरू समेटिएको छ । यस विषयको शिक्षणपश्चात् सहभागीले तीनवर्षे स्नातक पढेका विदेश गए भने चारवर्षे स्नातक पढ्ने नेपालमा नै व्यावहारिक सीपको ज्ञान भएर सक्षम भएको साथै धेरै व्यावहारिक ज्ञान हासिल भएको अनुभव व्यक्त गरेका छन् । चारवर्षे स्नातक पढ्ने भाग्यमानी भएको, विविध विषयको ज्ञान र सम्पादन कलाको प्रभावले आफ्नो भाषामा सुधार भएको धारणा व्यक्त गरेका छन् । स्नातक तहमा यस विषयलाई राखिनु एकदमै सकारात्मक भएको तर जतिपनि प्रयोगात्मक विषय छन् स्नातक दोस्रो वर्षदेखि एउटा-एउटा राखिदिएको भएमा अझ परिपक्वता हासिल हुने रहेछ भन्ने अनुभव व्यक्त गरेका छन् । यसै सिलसिलामा हालै स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत एक सहभागीले व्यक्त गरेका विचार यस्तो छ-

परिआएको बखतमा गरिदैं छ । अलिअलि मेहनत गर्नाले स्वरोजगार हुन सकिने महसुस भएको छ । कक्षा शिक्षणमा क्रममा शिक्षकले विषयवस्तुको व्याख्या गर्दा लिखित रूपमा उदाहरण दिनु र मौखिक रूपमा उदाहरण दिनुलेसमेत धेरै फरक पार्ने रहेछ । हालै सम्पन्न वार्षिक परीक्षामासमेत व्याचलरमै पढेको सम्भेर लेखेको थिए ।

यस अध्ययनका क्रममा प्रत्यक्ष सम्पर्कमा आएका केही सहभागीले शिक्षकले आवश्यकताभन्दा बढी गहिराइमा गएर अध्यापन गराएकाले बुझ्न नसकेको तर्कसमेत गरेका छन् । 'यसबारे भन्नुपर्ने कुराहरू केही छन् भनेर प्रश्न गरेकोमा सहभागीमध्ये एकले निकै खुशी भएर यस्तो अनुभव व्यक्त गरे-

यतिको विषयवस्तु ठीकै छ । नयाँ विषयवस्तु ल्याइदिइकोमा एकदम खुशी छौं । ज्ञान हासिल गर्न पाएकोमा गर्व लागेको छ । यसले हामीलाई व्यावहारिक परिपक्वता प्रदान गरेको छ । शिक्षक पेसाका लागि सीपको विकास भएको छ । व्यावहारिक लेखनमा हामीले नबुझेका अरू पनि विषयवस्तु छन् भने थप होस् तर यसमा समावेश भएका विषयवस्तु नघटाइयोस् । यस विषयको अध्ययनले शारीरिक मानसिक रूपमा नौलो किसिमको परिवर्तन ल्याएको छ ।

त्यसैगरी अर्का एक सहभागीका अनुसार यस विषयले घर व्यवहारका कठिनाइदेखि लिएर कानुनी लेखन, प्रशासनिक लेखनसम्बन्धी सूचनाको जानकारी लिनका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । उनले भने,

व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन पाठ्यांशमा समावेश गरिएका विषयवस्तु पढ्नेका लागि राम्रो अवसर हो भने नपढ्नेलाई गाह्रो विषय हो । नेपाली मूल विषय लिएर स्नातक तहको औपचारिक अध्ययन सके पनि व्यावहारिक कुराको जानकारी र सीपको विकास नहुने रहेछ । तर यो पाठ्यवस्तु जो कोहीलाई पनि प्रयोगमा आउने खालको छ । यस विषयको शिक्षण प्रयोगात्मक रूपमा अत्यन्त कम भएको तर सैद्धान्तिक ज्ञान भने प्रयाप्त भयो । त्यतिवेला विशिष्ट ज्ञान हासिल भएपनि लगातार अभ्यास नहुँदा, निर्दिष्ट विषयको कक्षा शिक्षणको लामो अन्तरालको कारणले गर्दा हाल बिर्सन थालिएको छ ।

यति हुँदा हुँदै पनि नमुना हेरेमा यससम्बन्धी काम गर्न कुनै कठिनाई नभएको अर्का सहभागीले बताए । बकपत्र र बकसपत्रमा प्रायः सधैं भुक्किने गरेको सहभागीको अनुभव छ । यस विषयको अध्ययनले एम.एड. अध्ययनका लागि आधार तयार गरेको उनको अनुभव छ । 'यस विषयप्रतिको धारणा के छ ?' भनेर प्रश्न गर्दा सहभागी 'च'को गुनासो यस्तो रह्यो-

यो त अब व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषय भैसकेपछि यसलाई व्यावहारिक रूपमा नै पढाउनु, सिकाउनु र अभ्यास पनि त्यहीअनुसार गराउनु पर्‍यो । मूल्याङ्कन

पनि त्यहीअनुसार गर्नुपर्‍यो । यता व्यावहारिक लेखन भनेको छ, हाम्रो सरले जस्तो नोट लेखाएर विद्यार्थीले नमुना लेख्न त जान्ने भएनन् नि । तमसुक भनेको के हो भन्न मात्र जान्ने भयो नमुना लेख्न त जान्ने भएन त ! सैद्धान्तिकमा मात्र नभएर व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको पठन-पाठन प्रयोगात्मक हिसाबले गराउनु पर्‍यो । मूल्याङ्कन पनि त्यसैअनुसार गराउनु पर्‍यो ।

अध्ययनपत्र तयारीका क्रममा यस विषयसँग सम्बन्धित विद्यार्थीको अनुभव सङ्कलन गर्ने क्रममा सहभागी एकले आफ्नो अनुभव यसरी व्यक्त गरे :

आफैले बनाएको भएर गर्नेलाई अलिअलि याद हुँदोरहेछ । गरिएन भने त याद नै नहुने रहेछ । पहिले पहिले एउटा बैङ्क भौचर भर्न पनि सुरक्षा गार्डलाई सोध्ने गरिएको थियो अब त यस विषयको शिक्षणले सिकायो । भाषा सम्पादनका बारेमा खासै ज्ञान थिएन । पाण्डुलिपि सम्पादनमा ती सबै कुराको तादात्म्य मिलाउन र सम्पादन गर्न पाउँदा रमाइलो महसुस भयो ।

तीनवर्षे वि.एड. पढेर एम.एड. पुगेका साथीहरूले यस्तो-यस्तो हुँदो रहेछ भनेर भन्दा हामी चारवर्षे वि.एड. पढ्नेले व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन, हेल्थ जस्ता विषय पढ्न पाएकोले एम.एड. अध्ययनको आधार बलियो भएको अनुभव भएको बताए । समूहमा काम गर्ने, एक-अर्कामा धेरै घुलमिल हुने क्षमताको विकास भएको पनि उनीहरूले बताए । 'व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षा शिक्षणसँगका केही रमाइला अनुभव भन्नुहोस्' भन्ने आग्रहमा सहभागी 'घ'ले यसरी आफ्नो अनुभव सुनाए :

नमुना हेर्दै गयौं । सुरुमा त अब कति धेरै नमुना भन्ने हुने नि त । (हाँसै) नमुनै नमुना रहेछ । नबिर्सने क्षण मलाई चै यस्तो भयो क्या, म्यामले त्यो 'भर्पाइ दादै' रै छ नि त त्यहाँ त्यो चै अब नसुनेको शब्द क्या(हाँसै) त्यो ल्याएर पनि देखाइदिनु भयो, आफै लेखेर पनि देखाइदिनु भयो अनि हाँस्यौं के रै छ 'दादै' भनेर चै क्या तर त्यो त त्यहाँ लेख्नेपर्ने शब्द रहेछ नि त्यस्तो भयो, राम्रै भयो म्याम हाम्रो चै ।

व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषयको कक्षा शिक्षणमा भएका अनुभव बताउने क्रममा एक सहभागीले यहाँ कानुनी लेखन अध्ययन गरेपछि गाँउमा सौता-सौताका बीचमा अंशका लागि भएको ऋगडाको बारेमा अध्ययन गरिरहेको र पढेको व्यक्तिले न्याय दिनु पर्छ भन्ने अनुभव व्यक्त गरेका छन् । शिक्षणका क्रममा नमुना देखाएर विद्यार्थी सबैलाई अलि बढी प्रयोगात्मक रूपमा गराएको भएमा एक दुई जना मात्र नभएर सबै विद्यार्थी स्पष्ट हुने उनको धारणा रहेको पाइयो । तीनवर्षे वि.एड. पढेका एम.एड.मा पुगेर पनि चारवर्षे वि.एड. पढ्नेलाई फोन गरेर साथी-साथीमा सोध्ने, हाम्रोभन्दा तिम्रो पढाइ राम्रो र व्यावहारिक रहेछ भनेर समूह बनाएर पढाइकोबारेमा कुराकानी, छलफल गर्ने गरेका कारण व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादनजस्ता विषय पढ्न पाएकोमा यो भन्दा ठूलो बिर्सन नसकिने क्षण नभएको पनि उनले सुनाए । यसलाई लगातार एम.एड.मा पनि राखेर विस्तृत रूपमा अनुभवी शिक्षकहरूद्वारा बृहत् तरिकाले प्रयोगात्मक रूपमा साँच्चिकै फिल्डमा नै गएर पढ्ने पढाउने व्यवस्था गर्न सकिएको भए अझ प्रभावकारी हुने रहेछ भन्ने बुझाइलाई सहभागी एकले आफ्नो अनुभव यसरी सुनाए,

यस पाठ्यांशमा समावेश विषयवस्तु अत्यन्तै जीवनोपयोगी छन् । जन्मदेखि मृत्युसम्मका विषयवस्तु यहाँ राखिएको छ, । निरन्तर शिक्षा चलिरहँदा एक वर्ष पढेकोले त कहाँ पुग्छ त ! यसलाई जतिसक्दो आफैले प्रयोग बढाउनुपर्छ । विश्वविद्यालयहरूले यसभन्दा माथिल्ला कक्षामा पनि व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन विषय राखिदिएमा यो अझ प्रभावकारी हुने रहेछ ।

व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन पाठ्यांशको शिक्षण सिकाइप्रति विद्यार्थीको अनुभव पत्ता लगाउन गरिएको अध्ययनमा सहभागीले आफ्ना अनुभव व्यक्त गरेका छन् । यसको अध्ययनपश्चात्

सहभागीले मेहेनत गर्नेका लागि यो अवसर भएको, व्यावहारिक लेखन सीप अन्तर्गतका विविध शीर्षक उपशीर्षकहरूको महत्त्व बुझ्नका साथै यस पाठ्यांशमा समावेश विषयवस्तुप्रतिको बुझाइको धारणा परिवर्तन भएको र यस विषयको अध्ययनले एम.एड. अध्ययनमा सजिलो भएको धारणा व्यक्त गरेका छन् । कक्षाकोठाको शिक्षणका क्रममा सिकिएका ज्ञान बिसर्दै गएको तथा जसले बारम्बार अभ्यास र प्रयोग गरे उनीहरूका लागि यो सर्वाधिक प्रभावकारी भएको सहभागीको अनुभव छ ।

निष्कर्ष

यस विषयले शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातक तहको मूलभूत उद्देश्य पूरा गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । प्रयोगात्मक कार्य आवश्यकताभन्दा कम भएको, शिक्षण सिकाइ कार्याकलाप व्यक्तिगत मात्र भएको, प्रायोगिक पक्ष सन्तोषजनक नभएको पाइएको छ । कतिपय विषयवस्तु जटिल भएकोले यसको प्रभाव न्यून मात्र परेको पाइएको छ । यस विषयको प्रयोगलाई वास्तविक रूपमा सम्बन्धित क्षेत्रमा नै गएर गर्ने गरी राखिदिएको भएमा अझ प्रभावकारी हुने देखिएको छ । माथिल्लो तह वा कक्षामा नभएको हुनाले यी सामान्य व्यावहारिक कुरा बाहेक जटिल खालका विषयवस्तु बिसर्दै गएको पाइएको छ । यति हुँदा हुँदै पनि स्नातकोत्तरमा यसले अध्ययनका लागि मद्दत गरेको र केही न केही व्यावहारिक परिपक्वता दिलाएको पाइयो । भाषा सम्पादन तथा पाण्डुलिपि सम्पादन अपेक्षाकृत प्रभावकारी हुन नसकेको पाइएको छ । शिक्षकले परम्परागत ढाँचालाई प्राथमिकता दिएर सैद्धान्तिक अध्यापन अधिक गराइएको पाइयो । यसमा अभ्यासात्मक कार्यमा नमुना ढाँचा तयार गर्न गाह्रो लागेर परीक्षामुखी अध्ययन गरेको पाइएको छ । अधिल्ला कक्षा वा तह र पछिल्ला कक्षा वा तहहरूमा पनि समावेश गर्नसकेमा मात्र अधिक प्रभावकारी हुने पाइयो । निर्दिष्ट पाठ्यांशमा निर्देशन भएका कार्यकलापहरू समय सापेक्ष, पर्याप्त भएर पनि व्यावहारिक पक्ष भने फितलो रहेको विद्यार्थीले व्यक्त गरेका प्रतिक्रियाका आधारमा देखिएको छ । यस अध्ययनमा मात्र नभएर अन्य शोधपत्रले पनि यो तथ्यलाई प्रस्ट पारेको छ (अधिकारी, २०७७ पृ. ८) । यस अध्ययनसँग सम्बन्धित अन्य शोधपत्र (कुँवर, २०७७ पृ. ९) मा पनि यस अध्ययनसँग मिल्ने तथ्य प्राप्त भएको छ ।

पाठ्यांश कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउनका लागि आवश्यकता अनुसारका अभ्यासात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा सम्बन्धित पक्षको विशेष ध्यानाकर्षण हुन आवश्यक रहेको देखिएको छ । त्रि.वि.द्वारा तयार पारिएको यस पाठ्यक्रमले राखेको अपेक्षा पूर्ण रूपमा पूरा हुन नसकेको तथ्य प्राप्त भएको छ । दैनिक घर व्यवहारका कुरा जन्मदेखि मृत्युसम्मका विषयवस्तु यस पाठ्यक्रममा अटाएका छन् । यति हुँदा हुँदैपनि कक्षाकोठामा वर्षदिन शिक्षण सिकाइ गरेको भरमा पाठ्यक्रमले निर्देशन गरेअनुसार विद्यार्थीमानव जीवनका व्यावहारिक कार्यसम्पादनका प्रयोजनपरक लेखन सीप आर्जन गर्न सक्षम नहुने तथ्य प्राप्त भएको छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

अधिकारी, गणेशराज, गौतम, वासुदेव र ढुङ्गेल वासुदेव (२०७५). *व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन*. काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।

अधिकारी, गोमा (२०७७). *स्नातक तहको शिक्षण अभ्यास पाठ्यांशको विश्लेषण*. (स्नातकोत्तर शोधपत्र), नेपाली शिक्षण विभाग, सानोठिमी क्याम्पस, सानोठिमी भक्तपुर ।

कुँवर, कविता (२०७७). *स्नातक तहको नेपाली पाठ्यांशको विश्लेषण*. (स्नातकोत्तर शोधपत्र). नेपाली शिक्षण विभाग. सानोठिमी क्याम्पस सानोठिमी भक्तपुर ।

- खनिया, बुद्धराज र अधिकारी रामकुमार (२०७६). *व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन*. काठमाडौं : जुपिटर प्रिन्टिङ हाउस ।
- खनाल, राजेन्द्र (सन् २०२१). *आन्तरिक मूल्याङ्कनमा परीक्षणका प्रमुख गुणप्रति सरोकारवालाको दृष्टिकोण* https://pdfhost.io/v/LzfDi5Fst_Journal_All_PDF
- नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४० आठौं संस्करण). काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९). *भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि(२०७४). *प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि, गौतम देवीप्रसाद, ओम्ना रामनाथ (२०६९). *स्नातक नेपाली* काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन ।
- भट्ट, महेशप्रसाद(२०२०). *चार वर्षे बी. एड्. तहको नेपाली पाठ्यांशप्रति विद्यार्थीका धारणा* <https://www.nepjol.info/index.php/cdj/article/view/33244>
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (मि.न.). *भाषा पाठ्यक्रम तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन वागवजार ।
- लम्साल, रामचन्द्र, अधिकारी गणेशराज, गौतम वासुदेव (२०७३). *नेपाली भाषा पाठ्यक्रम भाषा पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*. काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- शर्मा एण्ड शर्मा (२०६३). *पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन*. काठमाडौं : एम. के. पब्लिशर्स एण्ड डिष्टीब्युटर्स ।

लेखक परिचय

भगवती अधिकारी, क्यापिटल कलेज एण्ड रिसर्च सेन्टर कोटेश्वर काठमाडौं मा नेपाली शिक्षा विषयमा अध्यापनरत हुनुहुन्छ । वि.स. २०८२ सालदेखि शिक्षण कार्यमा सम्लग्न उहाँका अनुसन्धानमूलक लेख, विभिन्न राष्ट्रिय स्तरका पत्रपत्रिकामा रचना तथा कृति समीक्षा प्रकाशित भएका छन् । हाल विद्यावारिधि अनुसन्धानरत अधिकारी नेपाली भाषाशिक्षण र अनुसन्धानका क्षेत्रमा नेपाली शिक्षण र साहित्य विषयमा कलम चलाउनु हुन्छ । साहित्य र शिक्षण अन्तर्गत औपचारिक शिक्षाको चित्रण गर्ने नेपाली साहित्यिक कृतिको अध्ययन नै मुख्य अध्ययनीय क्षेत्र हुन् ।